

Váróri Tímea:

ARISZTOTELÉSZ: NIKOMAKHOSZI ETIKA I.-II. ÉS VI. KÖNYV

Szövegelemzés

Vázlat:

I. KÖNYV: A BOLDOGSÁG MINT A LEGFŐBB JÓ VIZSGÁLATA (1094a1-1103a10)

I. Bevezetés: az etika tárgya, alanya és módszere

II. Mi a legfőbb jó? A boldogság elemzése

A/ A probléma kifejtése: mások nézetei felől való megközelítés

B/ Megoldás: Arisztotelész elemzése az egyetemes jóról

III. A boldogság megismerése az erény által

II. KÖNYV: AZ ERKÖLCSI ERÉNYEK ÁLTALÁNOS VIZSGÁLATA (1103 a11-1109 b26)

I. Az erkölcsi erények kapcsolata a cselekvéssel

II. Az erkölcsi erényeket tartalmazó lélekrész vizsgálata

III. Az erkölcsi erények működésének vizsgálata: a közép elmélete

VI. KÖNYV: AZ ÉSZBELI ERÉNYEK VIZSGÁLATA (1138 b13-1145 a11)

I. Az észbeli erények kapcsolata a cselekvéssel

II. Az észbeli erényeket tartalmazó lélekrész vizsgálata

III. Az észbeli erények működésének vizsgálata

I. KÖNYV: A boldogság mint a legfőbb jó vizsgálata

I. BEVEZETÉS: az etika tárgya, alanya és módszere (1. fej. 1094 a1- 1095 a10)

A Nikomakhoszi Etika bevezető mondatai első olvasatban tán nem teszik világossá, hogy az **etika** tudományának meghatározásával van dolgunk, ám ha hozzáedzünk Arisztotelész nyelvezetéhez, akkor világos a meghatározás gondolatmenete.

Rögvest az első mondat kulcsszavai (mesterség, vizsgálódás, **cselekvés**, **elhatározás**, **jóra** irányulás) elárulják, hogy Arisztotelész szerint az etika tudománya olyan cselekvéseket ill. elhatározásokat vizsgál, melyek valamiféle jóra irányulnak.

Az érvelés nehézségének oka, hogy Arisztotelész előtt még senki sem próbált etikai művet írni. Természetesen etikai témák vizsgálatával az ógörög gondolkodók már Arisztotelész előtt is foglalkoztak. Éppen a filozófia fordulatainak tartható a szofisták és Szókratész¹ érdeklődése az emberi társadalom, az emberi magatartás problémái iránt. Arisztotelész mestere, Platón is foglalkozott etikai vizsgálódással, ám ezek dialógusaiban szétszórva, más témákkal való összefüggésükben, és nem önálló kifejtésben találhatók. Platón műveiben szereplő Szókratész kedvenc kérdései a **tradicionális görög erények** meghatározására irányulnak: pl. ki a bátor, igazságos, mértékletes² stb.

A tudományág „létrehozója” azonban szigorú értelemben véve Arisztotelész. Ezért etikai írásai egyúttal a tudományág meghatározásának kísérletei is. Ő maga úgy magyarázza meg az etika (éthika), azaz erkölcsan etimológiáját, hogy az **erkölcs** (éthosz) szó a **szokás** (ethosz) kifejezéssel áll kapcsolatban, minthogy nem velünk születik, hanem nevelés útján, megfelelő cselekvésekkel nyerjük³.

Ugyanakkor Arisztotelész szisztematikus gondolkodó, akinél a tudományágak rendszert alkotnak. Művei alapján az etikát **praktikus** tudományként határozhatjuk meg, azaz az emberi

¹ Szókratészről maga Arisztotelész jegyzi meg, hogy a természet tanulmányozása helyett etikai kérdésekkel foglalkozott, és Platón tőle tanulta a definíciókra való rákérdezés jelentőségét (Metafizika. A, 987 b 1-4).

² Például: Kharmidész – mértékletesség, Lakhész – bátorság, Állam – igazságosság.

³ Vö. Eudemoszi Etika, Arisztotelész korábbi írása (1220 a 39 – b 2)

cselekvést vizsgáló tudománynak. Az ember azonban társas cselekvő, közösségi lény, ezért a cselekvést vizsgáló tudomány leginkább a **politika**, amit ma úgy mondanánk: állam- vagy társadalomtudomány. Éppen e kettő tudományág viszonyának kifejtésével kezdődik a Nikomakhoszi Etika.

A/ Először is Arisztotelész egy ismert platonikus nézetből indul ki: „jó az, amire minden irányul”. Ehhez teszi hozzá saját szakkifejezését, a **végcél** (teloszt). A jó tehát mindennek a végcélja. Az emberi cselekvésnek általában véve nem akármilyen jóra kell irányulnia, hanem a legfőbb jóra. A legfőbb jó ugyanis a legáltalánosabb végcél, ami után már nem következhet más; mivel a legfőbb jó, amit önmagáért akarunk, és nem másért. Tehát az emberi cselekvést vizsgáló tudomány tárgya ez kell legyen.

Az a tudomány pedig, amely a legfőbb célt vizsgálja, nyilván vezető tudomány, amely megszabja a többi. Arisztotelész nyilvánvalónak tartja, hogy a vezető tudomány csak az államtudomány lehet, mert ez szabja meg, hogy a városállam polgárainak milyen más tudományokat kell tanulniuk az állam céljai érdekében (pl. hadtudományt, gazdaságtudományt, szónoklást). Ahogy az állam célja magában foglalja összes polgárának célját, úgy a legfőbb tudomány is magában foglalja a többi célját. Ezért a keresett tudomány „*bizonyos értelemben maga is államtudomány*” (1094 b10-11).

Azonban az egyén cselekvéseinek vizsgálata kisebb jelentőségű, mint a városállam vizsgálata: „*Mert bár a végcél az egyén és a városállam számára ugyanaz, mégiscsak nagyobb és tökéletesebb feladat az állam javának elérése és megőrzése*” (1094 b7-9). Így jogosan vonjuk le azt a következtetést, hogy az etika tudománya alárendelődik a politika tudományának.⁴

B/ Az etikai vizsgálódás módszerének sajátosságára Arisztotelész többször visszatér a Nikomakhoszi Etika szövegében. Már előre mentegetőzik, hogy ezt a bizonyos tudományt csak körvonalakban fogjuk meghatározni (1094 a24-28), majd belebocsátkozik egy nagyobb lélegzetű metodológiai fejtegetésbe (1094 b11-27) arról, hogy nem várhatunk szigorú szabatoságot ettől a vizsgálattól.

Mégpedig azért nem, mert maga a tárgy bizonytalan természetű: hiszen a jó célok elméleti meghatározásának és a tradicionális erények megszabásának időnként ellentmond a tapasztalat. Volt már rá példa ugyanis, hogy valaki éppen a gazdagság miatt ment tönkre, vagy ártott neki a bátorság. Kérdéseink és feltevéseink így csak nagy általánosságban lesznek érvényesek (ezt jelenti a körvonalazás), és semmiképp sem követelhetjük meg pl. a matematikára jellemző tudományos bizonyításokat. Tehát az etika tárgya lehet így is, és másképp is, ezt nevezzük **kontingensnek**⁵.

A következő bekezdésben (1094 b27-1095 a11) Arisztotelész megvilágítja az etika tárgyának és az alanyának összefüggését, ezzel további magyarázatot nyerünk a módszer sajátosságára. Miért is alkalmatlanok a fiatalok az államtudomány (értsd politika és etika) tanulmányozására? Mert tapasztalatlanok. Nyilván sikerrel tanulhatnak bármi olyan elméleti tudást, mint pl. a matematika. Nem lehetnek viszont az emberi cselekvés helyességének kutatói azok, akik maguk nem képesek a gyakorlatban helyesen cselekedni. A fiatalokat ugyanis inkább érzelmeik vezérlik, mint értelmük; és ezért hiába is tanítanánk nekik az ésszerű cselekvések elméletét.

Vagyis az etika módszerének sajátja az, hogy nem **elméleti** (teoretikus) tudomány, hanem **gyakorlati**/cselekvő (praktikus). Az még persze kérdéses, hogy a felnőtt, tapasztalt embernek – aki már feltehetően hozzászórt az erkölcsös cselekvésekhez -, mi haszna lehet az erkölcsös cselekvések általános tanulmányozásából.

A továbbiakban Arisztotelész ismét visszakanyarodik a módszerhez (ld. 2. fejezet: 1095 a30-b13). Mesterére, Platónra hivatkozva felveti a kérdést, hogy vajon az etika tudománya az első

⁴ Már Platón is analógiát állapított meg az egyén és a városállam között (ld. Állam IV. könyv), ám Arisztotelész hangsúlyozza a kettő különbségét.

⁵ Kontingens= járulékos, esetleges és nem szükségszerű, vagy megvan, vagy nincs meg.

elvekből (**arkhé**kéből v. latinosan princípiumokból) indul-e ki, vagy tán azok fele tart. Válaszból világos, hogy itt az elsőelvek nem ismerhetők meg előre. Csak a bennünk levő konkrét ismeretekből indulhatunk ki, az egyes cselekvések tapasztalataiból. A magasabb szintű vizsgálódás, az „út az elsőelvek felé”, vagyis a konkrét esetek általánosítása, csak ez után következhet. Ezért nem alkalmasak a tapasztalatlanok, vagyis inkább a neveletlenek az etika tudományának művelésére.

Végül a 7. fejezetben folytatja a módszer elemzését (1098 a20-b12). Itt is leszögezi, hogy a jó fogalmát csak nagy körvonalakban határozta meg. Egyrészt azért, mert a tudomány későbbi kutatásai majd pontosíthatják; másrészt azért, mert ez a tárgy nem is kíván szabatosabb kifejtést; ahogy az ácsmester gyakorlati tevékenysége sem követeli meg a derékszög olyan tudományos ismeretét, mint a geometriával foglalkozó tudós vizsgálódásai.

A kiindulóelvek (arkhé) meghatározása alapvető feladat („*a kezdet – mint mondják – az egésznek több mint a fele*”, 1098 b7-8). Ugyanakkor az etika kiindulóelveinél figyelembe kell vennünk, hogy **indukció**⁶ (epagógé), érzések vagy megszokás útján ismerhetők meg. Ezért a továbbiakban is szükséges a már megismertelveket összevetni mások véleményével, hogy minél inkább kizárjuk a tévedés lehetőségét.

II. MI A LEGFŐBB JÓ? A boldogság elemzése

A/ A PROBLÉMA KIFEJTÉSE: mások nézetei felől való megközelítés (1095 a14-1097 a14)

1. A legfőbb jó mindenki szerint a boldogság (1095 a14-30)

Arisztotelész a 2. fejezettől rátér az I. könyv fő témájára: az etika tárgyának részletes vizsgálatára. Az eddigiekben könnyedén meghatároztuk az etika tárgyát, mely lényegét tekintve azonos a politikáéval: az ember számára elérhető legfőbb jót keressük. Mi lehet ez? A válasz részben könnyű, részben problémás: „*ami az elnevezést illeti, ebben jóformán mindenki egyetért: boldogságnak nevezi a nagy tömeg éppúgy, mint a műveltek*” (1095 a17-19). Azonban, hogy pontosan mi a boldogság, ebben már nem értenek egyet az emberek.

Az etika kifejtett módszerbeli sajátossága érvényesül itt: az emberek gyakorlati tapasztalatát, véleményét hívjuk segítségül a definíció létrehozásához. Először is tisztáznunk kell, hogy Arisztotelész a Nikomakhoszi Etikában több helyütt kinyilvánítja a „sokak”, és a művelt emberek véleményének minőségi különbségét. Nyilvánvalóvá téve, hogy a tapasztalat persze komoly értelmi felülbírálás tárgya lesz, ezért sem mindegy, hogy kinek a véleményét vizsgáljuk.

A nagy tömeg véleménye szerint a boldogság valami konkrétabb dolog: gyönyör, gazdagság, kitüntetés. A választás indoklása az egyes ember hiányosságán múlik: a szegény a gazdagságban, a beteg az egészségben látja a boldogságot. A bölcsek, akik ésszerű indoklásra is képesek, igyekeznek a sok jó mellett valami „önmagában való” jót találni, amely minden más jó oka lehetne; vagyis a sok konkrét jó egyetemes okát⁷.

2. A boldogság definíciójának megközelítése az életformák felől („sokak” véleménye)

(3. fej. 1095 b14- 1096 a10):

Arisztotelész három életforma bemutatását ígéri: élvezethajhászó, közügyekkel foglalkozó, elmélkedő. Ám végül az elmélkedőt nem fejt ki, hanem megállapítja róla, hogy ez lesz az ő további vizsgálódásának a tárgya⁸. Helyette azonban utólag még megemlíti a pénzszerző életformát. Elemzése szerint a nagy tömeg, és a durva lelkületű emberek által kedvelt élvezethajhászó élet végcélja a gyönyör; ebben ők az állatok (barmok), vagy a rabszolgák életmódját követik. Az emelkedett szellemű emberek közügyekkel foglalkozó életformájának végcélja lehet a kitüntetés, ám ez nem csak attól függ, aki kapja. Értelmesebbek célja inkább az erény

⁶ Indukció = az egyedi ismerettől az általános felé haladás, ellentéte a dedukció.

⁷ Arisztotelész itt egyértelműen Platónra és követőire utal.

⁸ Ld. Nikomakhoszi Etika X. könyv

lehetne, de az **erény** (areté, azaz kiválóság) birtoklását életünk során mindenféle dolgok megzavarhatják. A pénzkereső életforma célját tekintve a legkevesbé sem pályázhatna a legfőbb jó megnevezésére. A pénz ugyanis nem önmagáért kell, hanem a felhasználása végett; márpedig a legfőbb jót önmagáért kellene szeretnünk.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az elmélkedő életforma nem is igazán a sokak véleményét képviseli, és az is hogy ennek preferálása Arisztotelész részéről máris elárulja a legfőbb jó és az ész kapcsolatának jelentőségét.

3. A definíció megközelítése az egyetemes jó felől (bölcsek véleménye): a platóni ideatan kritikája (4. fej. 1096 a10-1097 a14)

Arisztotelész miután elvetette a „sokak” vélekedéseit, áttér a platóni ideatan vizsgálatára. Világos ugyanis, hogy a legfőbb jó nem lehet valami konkrét, egyedi; hanem egyetemes értelemben kell hogy jó legyen.

Ám Platón tanítása, mely a jó ideáját emeli ki legfőbb jóként, elfogadhatatlan Arisztotelész számára. Kifogásai alapján rekonstruálhatjuk, hogy mit állítottak Platón és követői a jó ideájáról.

1. állítás: A jó ideája közös neve az összes javaknak, így van egy tudomány, mely vele foglalkozik.

Arisztotelész ellentételei: /1/ Az egyetemes jó nem létezhet a lényegre, ami előbbre való, éppúgy mint a viszonyra, mely utóbbi (származékos, velejáró). /2/ A jó nem mondható csak egy értelemben, hanem éppúgy sokféle, mint a létező: azaz minden kategóriában jelen van. /3/ Éppen ezért nem is vonatkozhat rá csak egy tudomány, hiszen még az egy kategóriában levő jóról is több tudomány vizsgálódik.

2. állítás: A jó ideája a jó „önmagában véve”, vagyis elkülönülve az érzékelhető javaktól.

Ellentétel: /4/ A „dolog önmagában véve” nem más mint a dolog, tehát nem jelenthet semmi tőle elkülönültet, elvontat.

3. állítás: A jó ideája örökkévaló szemben a sok érzékelhető jó dolog mulandóságával.

Ellentétel: /5/ Az örökkévaló nem feltétlenül jobb a rövid életű jónál.

Összegzés: A jó ideája közös neve az érzékelhető javaknak, mivel közös vonása a különféle javaknak. Ezért az egyetemes jó tőlünk elkülönülten létezik, és mintaképpül szolgál. Ennek az egyetemes jónak, mint a jó ideájának ismerete a forrása minden más jó ismeretének.

Ellentételek: /6/ A legfőbb jó önmagáért kívánatos, és nem másért, de ez nem azt jelenti, hogy elkülönült lenne a többi jótól, hanem éppen szorosán kapcsolódik hozzájuk: ő a célok sorában a legvégső cél. Így az egyetemes jó nem jelenthet csak „önmagában való” dolgot, függetlenül az általa létrejövő javaktól: ennek leginkább minden jóban benne kellene lennie. /7/ Tehát nem lehet ilyen közös neve a javak elkülönülten létező közös vonásának, azaz nem sorolhatók közös nembe a javak. Így ha mégis van valami közös nevük, az vagy véletlen; vagy az egyetemessé mint közös forrással⁹ bírnak a különféle javak; vagy valamilyen arányban, azaz analógiában állnak az egyetemes jóval. /8/ Ha létezne is ilyen elkülönült jó, akkor ember nem lenne képes sem megismerni, sem megvalósítani. De még ha meg is ismerhetné, és taníthatná, akkor meg haszontalan lenne; hiszen az egyes gyakorlati ismeretek megszerzése nem lenne pótolható az egyetemes, elvont jó ismeretével.

B/ MEGOLDÁS: ARISZTOTELÉSZ ELEMZÉSE AZ EGYETEMES JÓRÓL

(1097 a15-1102 a4)

1. A boldogság arisztotelészi definíciója (5-6. fej. 1097 a15-1098 a20)

Arisztotelész az 5. fejezetben összefoglalja saját kiinduló nézetét, melyben a legfőbb jót először is legfőbb célnak tételezi. A legfőbb jó mint legfőbb cél szükségszerűen tökéletes és ön-

⁹ Ezt nevezi a szakirodalom fokális vagy fókuszos egységnek.

magában elégséges. Ezen követelményeknek megfelel a boldogság, viszont semmilyen más célja az emberi életnek nem ilyen.

Majd a 6. fejezettől tovább elemzi a boldogság lényegét. A gondolatmenet, mely a boldogság arisztotelészi definíciójához vezet az ún. ergon-érv. Ebben jelenik meg az egész arisztotelészi etika alapját képező cselekvés- illetve tevékenység-központúság kifejtése. Mivel a boldogság emberi cselekvések végcélja, lényegét akkor találjuk meg, ha meg tudjuk nevezni a sajátosan emberi tevékenységet, cselekvést avagy munkát (ergon = munka, működés, tevékenység). Azt is mondhatnánk, hogy bár nincsen egyetlen neve a javaknak, de van egyetlen, általános, azaz minden emberben mint emberben közös tett.

Ezen a ponton szembesülünk Arisztotelész biológiai és pszichológiai tanaival az élőlények típusairól és a lélek részeiről. Nem lehet csak az ember sajátos tette, hogy él, hiszen ez a növényekkel és állatokkal közös „munkája”. Nem lehet az érzékelés sem csak emberi tevékenység, hiszen ez az állatokkal közös. Ami sajátosan, csak az emberre jellemzően marad, az az **eszes lélekrész** tevékenysége. Az eszes lélekrész azonban kettős¹⁰, így tevékenysége is kétféle. Egyik fele bírja az értelmet, vagyis gondolkodik, másik fele pedig engedelmessé válik neki. Ennek további részletezésére majd az I. könyv végén a 13. fejezetben kerül sor.

Általánosan szólva az emberről nyilván nem teszünk különbséget az átlagember és a kiváló ember tevékenysége közt. Tehát „*az ember különleges munkája nem egyéb, mint a lélek értelem szerű – vagy legalábbis nem értelem nélkül való – tevékenysége;*” (1098 a7-8). Ez lesz a definíció első fele.

Ugyanakkor „*minden munka csak akkor jó, ha a cselekvő alany sajátos természetére jellemző kiválóságnak megfelelően megy végbe.*” (1098 a15). Ez lesz a második elem. Itt fontos megjegyeznünk, hogy a magyar fordításban megjelenő „kiválóság” és a végleges definícióban majd felbukkanó „**erény**” szavak görögül azonosak; azaz az „erény” (areté) görögül azt jelenti „kiválóság”.

A definíció harmadik része pedig kiköti az időtartamot is: a boldogságnak jelen kell lenni „*az egész élet tartama alatt*” (1098 a18). Tehát Arisztotelész követelménye szerint nem egy pillanatnyi örömmérzet, egy múltó állapot a boldogság; hanem egy életre szóló állapot.

A definíció egésze így áll össze: „*az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek erény szerinti – ha pedig több ilyen erény van, a legjobb és a legtökéletesebb erény szerinti – tevékenysége...az egész élet tartama alatt.*” (1098 a16-18).

A definíciót Arisztotelész így ismétli majd meg a 10. fejezetben: „*a boldogság – mint megállapítottuk – a léleknek erény szerint végbemenő, valamelyes irányú tevékenysége.*” (1099b 26), az I. könyv végén pedig: „*a boldogság a léleknek a tökéletes erény szerinti tevékenysége,*” (1102 a5-6).

Ezzel elérkeztünk Arisztotelész etikájának központi fogalmaihoz, a boldogsághoz (eudaimonia) és az erényhez (areté). A görög eudaimonia szó fordítására ezek után kissé félrevezető lehet a boldogság: hiszen nem pillanatnyi örömmérzetet, vagy múltó állapotot jelent Arisztotelésznél, hanem a lélek tartós „jó szellem oltalma alatt levőségét”¹¹, azaz állandó „**jólétét**”. A boldogságnak ez az értelmezése, és a definícióban megfogalmazott összefüggése az ésszerű tevékenységgel megóvjá attól a félreértéstől, hogy a **hedonista** etikák közé soroljuk.

2. A definíció összevetése mások véleményével (7-12. fejezet, 1098 a20-1102 a4)

Mások véleményével illetve a tapasztalattal való összevetés két okból fontos Arisztotelész etikai felfogására nézve: 1. ez a tudomány indukciós módszere miatt össze kell hogy gyűjtse sokak tapasztalatát, és kiinduló elvei nem állhatnak ellentétben a tapasztalattal; bár következ-

¹⁰ Itt Arisztotelész arra a kettősségre utal, ami az értelmes lélekrész önmagában véve, és hatása az értelem nélküli lélekrészre, a vágyra. A későbbiekben látni fogjuk (VI. könyv 2. fejezet), hogy az értelmes lélekrész önmagában is kettős: tudományos és gyakorlati gondolkodást végez.

¹¹ Eredeti köznyelvi használata inkább jelenthetett jó szerencsét, vagy akár gazdagságot, azaz jólétet.

tetései alkalmasak arra, hogy helyesbítsék, finomítsák az átlagember vélekedését. 2. elsajátítása is hasonlóképpen történik: előbb erényes cselekvések gyakorlásához szokik hozzá az egyén, azután mélyítheti el a rájuk vonatkozó elméleti ismereteit. Éppen ez nyújt magyarázatot arra, hogy miért nem tapasztalatlan ifjak alkalmasak az etikai vizsgálódásra; és egyúttal arra is, hogy mit nyernek a már eleve erényesen cselekvők: megszokottá vált tevékenységeik itt nyernek végleg tudatos, ésszerű magyarázatot; és persze, ha szükséges ésszerű helyreigazítást is.

A 7-8. fejezetben Arisztotelész ismét tisztázza az etika módszertani sajátosságait. Leszögezi, hogy a kiinduló elveket (arkhékat) nemcsak a konklúzió szempontjából kell vizsgálni, hanem a tapasztalat felől is, mert a „sokak” vélekedése bármennyi bizonytalanságot is hordozzon, alapjában véve nem állhat ellentétben a tudományos kiindulóponttal.

Majd előzetesen úgy látja, hogy definíciója megállja a helyét a tapasztalat felől nézve, hiszen az emberek általában a lelki javakat tartják a legfontosabbaknak, és azzal is egyet értenek, hogy a boldog embernek jól megy a dolga.

Ezután a 9. fejezetben hozzálát, hogy részleteiben is megvizsgálja mások vélekedéseit, ám ha szükséges kiigazítsa őket észérvekkel. Azt állítja, hogy definíciója magában foglalja „*mindazt, amit a boldogság elemeiként szoktak megkövetelni*” (1098 b22-23). Három vélekedést vizsgál: a boldogságot, /1/ mint erényt, /2/ mint gyönyört, /3/ és mint a külső javak birtoklását. Itt most nem vizsgálja a boldogság, mint okosság, vagy bölcsesség kérdését, ám ez majd a Nikomakhoszi Etika alaptanítása lesz (VI-X. könyv).

Azoktól, akik az erényben vagy egy bizonyos erényben látják a boldogságot, abban különbözik Arisztotelész kiindulópontja, hogy nem birtoklásnak, azaz passzív **lelki készségnek** tartja a boldogságot, hanem erényes dolgok megtételének, tevékenységnek. Az élet értékeit és javait ugyanis nyilvánvalóan azok nyerik el, akik cselekszenek. A lelki készség vagy **lelki alkat** (görögül hexisz, latinul habitus) egyébként majd a következő kulcsfogalma lesz az arisztotelészi etikának, mint a léleknek a megszokás vagy gyakorlás következtében létrejött tartós állapota, melynek dicséretes szintje maga az erény/kiválóság¹².

Egyértelmű az erény és a gyönyör kapcsolata: hiszen mindenkinek gyönyörűségére válik, amit szeret, így az erényesen cselekvő ember számára gyönyörű az erény. Ám az átlagemberekben vetélkednek egymással azon gyönyörök, melyek nem természettől fogva gyönyörűségesek. Az erény viszont már önmagában véve, természettől fogva is gyönyörűséges. Ezért az erényes embernek nincs szüksége rajta kívül még más gyönyörökre is.

A külső javak bősége éppen nem megvetendő a boldogsághoz, sőt az erényes embernek is szüksége van ún. szerencsejavakra: mint az előkelő származás, boldog gyermekáldás, testi egészség és szépség, barátok és gazdagság. Igaz, hogy pusztán ezektől még senki sem lesz arisztotelészi értelemben boldog, de ezek nélkül meg általában nem lehet képes senki sem szép tettek végrehajtására. Tehát az erényes cselekvő jól-létének Arisztotelész szerint természetes velejárója az élvezet, és előfeltétele bizonyos mértékű jómód.

Végül a 10. fejezetben az etikai ismeretek megszerzése felől is lefolytatja a vizsgálatot. Bármilyen ésszerűen is hangozna, hogy istenek ajándékának tekintsük a boldogságot, ennek a vizsgálata más fejtegetés témájába vág. Ám megállapíthatjuk, hogy ha nem is isten adja az embernek, akkor is a legistenibb dolgok közé tartozik. Másrészt biztos, hogy nem véletlenül leszünk boldogok; hiszen a legnagyobb és legszebb dolgot éppen tökéletlen dolog lenne a vakszerencsének tulajdonítani.

Arisztotelész a definíció alapján levezetheti a boldogság tényleges eredetét. Amennyiben a boldogság erényes cselekedetekben nyilvánul meg, akkor cselekvések végcélja. Mint ilyen nyilván az államkormányzásnak a célja a polgárok jó cselekedete és jól-léte. Mondhatná azt is, hogy a közösség feladata tagjait erényessé nevelni, és általában véve fenntartani az erényes

¹² Vö. Nikomakhoszi Etika II. könyv (1103 a12-13): „Azt a lelki alkatot pedig, amely dicséretet érdemel, erénynek nevezzük.”

cselekedetek gyakorlásának lehetőségét¹³. Tehát a válasz: „a boldogságot tanulás, szokás vagy másféle gyakorlás útján kell megszereznünk” (1099 b9-10). Éppen ezért, az ilyesféle tevékenységek hiányában nem nevezhetjük boldognak az állatokat, de még a gyermekeket sem.

A 11. fejezetben felvetődik még egy ide kapcsolódó kérdés, ami Szolón véleményén alapul. Lehet-e egyáltalán boldognak tartani az élő embert, akinek állandó változásban van az élete, és bármikor érhetik sorscsapások; vagy helyesebb csak a holtakat boldognak tartani. Arisztotelész két oldalról támadja ezt a véleményt. 1. Szerinte bizonyos mértékig a holtakra is vizsgálhat az utódaik boldogsága is, ám a holtat már abszolút értelemben nem teheti sem boldoggá, sem boldogtalanná az utódok helyzete. 2. Ami azonban lényegesebb, Arisztotelész etikájának alappillére, hogy csak a tevékenység, azaz a tényleges, a valóságos tehet boldoggá. Mégpedig az erényes tevékenységek, melyek nem pillanatnyi könnyen múló gyönyört adnak az egyénnek, hanem tartós, maradandó állapotot idéznek elő. Olyan lélekállapotot, amely bizonyos mértékig képes megvédeni az egyént a sorscsapások hatásától: a csapásokat a legméltingyobban az igazán erkölcsös ember fogja eltűrni. A csapások a véletlen művei, melyek akadályozhatnak bennünket, ám az erkölcsi szépség ekkor is jelen van, hiszen az ilyen ember képes minden körülmények közt a legjobbat cselekedni. Ő az, aki lelki nyugalommal tűri, bár nem érzéketlenül, a sors balszerencsés fordulatait.

Összegezve: a fő oka a boldogságnak az erényes tettek gyakorlása, és csak másodlagos a szerencsejavarok megléte.

A 12. fejezetben pedig azt a kérdést tisztázza Arisztotelész, hogy a boldogság becsülendő vagy dicsérendő dolog-e. Dicsérendő nem lehet, mert az viszonyításon alapul, a boldogság azonban a csúcs, a legkiválóbb; így „*a becsülendő és tökéletes dolgok közé tartozik.*” (1102 a1). Ezt igazolja kiindulópont volta is, hisz mint a legfőbb jó, minden órá irányul. „*A dicséret ugyanis az erényt illeti meg,*” (1101 b31-32), és az erényes cselekedeteket, mert ezek vezetnek a tökéleteshez, a boldogsághoz.

III. A BOLDOGSÁG MEGISMERÉSE AZ ERÉNY ÁLTAL (1102a5-1103 a10)

A 13. fejezetben Arisztotelész összegzi az **erény** definícióját és fajtáit, ezzel előrevetítve a Nikomakhoszi Etika további könyveinek tárgyát.

A/ Az erény definíciója azért fontos, mert a boldogságot a léleknek a tökéletes erény szerinti tevékenységével érhetjük el (1102 a5-6). A definícióhoz a következő lépésekben jut el (figyelembe véve az eddigi vizsgálódásokat):

1. Az emberi értelemben vett boldogság a lélek tevékenységén alapul.

2. Az emberi lélek két részből áll, egy értelmesből és egy értelem nélküliből. Ezek persze természetüknél fogva valójában elválaszthatatlanok, csak gondolatban vizsgálhatók elkülönülten. Kérdés, hogy a lélek értelem nélküli része mutat-e különleges, csak az emberre jellemző kiválóságot (azaz van-e erénye). Vizsgálódásunk során kiderül, hogy ez is két részre oszlik: a tápláló részre, és a vágyakozó részre. A tápláló rész egyetemes minden élőlényben, így nem lehet különös emberi erénye, és nem is állhat közvetlen kapcsolatban az értelemmel.

3. A vágyakozó lélekrész azonban, ha önmagában nem is értelmes, ám valamiképpen mégis kapcsolódik az értelemhez, amennyiben engedelmeskedik neki. Tehát ebben a tekintetben lehet neki kiválósága is: a fegyelmezett ember dicséretes módon hallgat az értelem szavára. Ennek a lélekrésznek az erényei a hagyományos erkölcsi erények (pl. nemeslelkűség, mértékletesség).

¹³ Pontosabban azt fogja mondani, „*hogy az igazi államférfiú is legelső sorban ennek az érdekében fáradozik: a polgárokat erkölcsössé és törvénytisztelővé akarja tenni*”(1102 a7-10); továbbá tekintettel arra, hogy az igazságos államférfiúról azt tartjuk, hogy feladata a polgárok erkölcsössé tétele, ezért „*a politikusnak is tanulmányoznia kell a lelki életet,*” (1102 a 23).

4. Az értelmes lélek rész kiválósága nyilván másfajta erényeket mutat: ezek lesznek az észbeli erények (bölcsség és okosság).

5. Mindkét fajta erény természetesen dicséretet érdemel.

6. Továbbá mindkét fajta erény lelki alkat. Ezt az eddigi vizsgálódások csak érintették, Arisztotelész a II. könyvben készül részletezni az erény lelki alkat jellegét.

Összegezve tehát: az erény dicséretet érdemlő lelki alkat, mely kétféle lehet: vagy az értelmes lélek részéé mint észbeli erény, vagy az értelmes lélek részének engedelmessé vágyakozó lélek részéé mint erkölcsi erény.

B/ Mindezekből világos, hogy Arisztotelész etikája éppúgy az értelemhez köti ez erkölcsös magatartást, mint mestere Platón, tehát **intellektualista** beállítottságú etikát művel. Az ész helyes használata garantálja a boldogságot egész életünk során.

Am Arisztotelész a Nikomakhoszi Etika I. könyvében kihangsúlyozta Platónnal való eltérését. Mivel nem fogadja el Platón metafizikai alapját, az ideatant; nem fogadja el azt sem, hogy az etikai nevelés a tudományos ismeretszerzés része lenne. Nála az etika teljesen független, önálló része a nevelésnek.

A továbbiakban a II. könyvben fogja vizsgálni az erény lelki alkat jellegét, a III-V. könyvben az erkölcsi erényeket részletezi, majd a VI.-ban az észbelieket. A VII. könyvben a fegyelmezett és a fegyelmezetlen ember, vagyis az ész és a vágyak kapcsolata lesz a kérdés. A VIII-IX. könyv a barátságot vizsgálja, mint az egyén és a mások kapcsolatát az erényes tettek szempontjából. Végül a X. könyv zárásképpen bemutatja a tökéletesen boldog életet: a bölcsség erényét és az elmélkedő életformát.

II. KÖNYV: Az erkölcsi erények (vagy az erkölcsös jellem¹⁴) általános vizsgálata

I. AZ ERKÖLCSI ERÉNYEK KAPCSOLATA A CSELEKVÉSSEL

(1-3.fej. 1103 a11-1105 b18)

A/ Az erények és a tevékenység kapcsolatának kulcsmondata, hogy „*a lelki alkat formái a hozzájuk hasonló tevékenységekből fejlődnek ki.*” (1103 b21-22). Nézzük meg, hogyan vezet le ennek szükségszerűségét Arisztotelész.

Kiinduló tétele a II. könyv elején: miszerint az észbeli erények a tanítással fejlődnek, az erkölcsi erények pedig a szokásból¹⁵ keletkeznek. 1. Az erkölcsi erények mindegyike fejleszthető vagy rontható a szokás által, ezért nem lehetnek bennünk **természetből fogva**. Ugyanakkor nem fejlődhetnének bennünk a természet ellenére. 2. Ezért világos, hogy természetből fogva adott bennünk azon **képesség¹⁶**, mely lehetővé teszi az erkölcsös tettek gyakorlását. Itt Arisztotelész rámutat az érzékeléstől való különbségre, és a **mesterségekkel való analógiára**.

A probléma részletes kifejtését nem ebben az írásában találjuk, hanem A lélekről¹⁷ írt művében. Valójában Arisztotelész a képesség két szintjét különbözteti meg. Az érzékelés egyszerűbb, mint a tanulással szerzett dolgok. Az alsóbb szintű képesség szükségszerűen megvan, mert az anyag fajtája hordozza: ahogy pl. a szem hordozza a látás képességét. Ilyen értelemben a tanulással megszerzett dolgok is mind bírnak egy alapképességgel: az embert faja teszi alkalmassá arra, hogy képes legyen sok mindent megtanulni. Erre az általános képességre aztán ráépül egy második, később megszerzett képesség. Ez egy adott, konkrét tudás bármikor aktiválható képessége, pl. az olvasásra való képesség. Ezt a második, magasabb szintű képes-

¹⁴ Mivel az erkölcsi erény lelki alkat, azaz a léleknek megszokás vagy gyakorlás folytán létrejött tartós állapota, amit szokás jellemnek is fordítani, így az erényeket lehet kiváló jellemnek érteni.

¹⁵ Itt Arisztotelész utal a már ismertetett etimológiára a szokás (ethosz) és az erkölcs (éthosz) szavak kapcsolatára, vö.: 3. lábjegyzet

¹⁶ A képesség vagy lehetőség (potencia) egyébként a változás/mozgás magyarázatához kell Arisztotelésznek, mivel A csak akkor válik B-vé, ha megvan benn a B-vé válás képessége. A megvalósult változás a ténylegesség vagy teljesültség (aktualitás).

¹⁷ Ld.: De Anima (A lélekről) II. könyv 5. fejezet

séget tanulással szerezzük meg, és ezt nevezi Arisztotelész létrehozó tevékenységnek. Az összes előzetes tanulást igénylő dolgot a létrehozó tevékenység révén tanuljuk meg. Ez a létrehozó tevékenység az erkölcsi erények esetén a gyakorlás, a hozzászokás.

3. A mesterség-analógia magyarázatul szolgál arra, hogy az erény gyakorlásához szükségünk van mesterre is. Az erényes tettek gyakorlását, azaz tanulását ifjú korban kezdjük, és éppen ezen fordul meg az erényessé válásunk foka. Tehát születésünktől fogva bírunk a tettek gyakorlásához szükséges alapképességgel, majd ifjú korunkban meg kell szereznünk az egyes erényes tettek gyakorlására vonatkozó képességeinket. Ezen képességeinket később már csak aktiválnunk kell az adódó élethelyzetekben. 4. Az egyes erények képessége mind a nekik megfelelő tevékenységek gyakorlásával fog kifejlődni: pl. az üzleti életben való magatartásunk tehet igazságossá, vagy igazságtalanná; a veszélyes helyzetekben való magatartásunk pedig bátorra vagy gyávává.

B/ A 2-3. fejezetben Arisztotelész azt vizsgálja, hogy honnan tudható ezeknek a gyakorlásra váró cselekedeteknek az erényes, azaz helyes volta; illetve, hogy egyáltalán mit értünk az erényes tett megvalósításán.

Az erényes cselekedetek szabálya a **középút**. Ennek részletes vizsgálatára később, az 5. fejezettől kerül majd sor. Annyit már most is tisztáz Arisztotelész, hogy az erénynek a tevékenységhez való kapcsolatából ered az a probléma, hogy nem állapíthatunk meg szabatos elveket. A cselekvés elmélete olyan természetű tárgy, mely nem tűri a szabatoságot, sem a hagyományos tanrendszer módjára nem tanítható (mint pl. a matematika): „*hanem mindig magának a cselekvő személynek kell – az adott eset figyelembe vételével – tisztába jönnie a feladattal,*” (1104 a8-9). Tehát nincs és nem lehet az etikában olyan döntési mechanizmus, ami szabályokba lenne foglalható. Az egyetlen általános szabály, amit megállapíthatunk, hogy az ilyen dolgokra romlást hoz a túlzás is, és a hiány is, a helyes középút viszont megerősíti őket.

A lelki alkat (jellem: hexisz) a tevékenységgel fejlődik ki, és helyes vagy helytelen voltát a legegyszerűbben a tettekhez fűződő érzéseink jelzik. Amíg jó érzést vált ki belőlünk valamely tett, addig helyes úton járunk pl. ha örömmel szállunk szembe a veszélyekkel, akkor bátrak vagyunk, ha kellemetlen érzésünk van miattuk, akkor vagyunk gyávák.

Ezért múlik sok a gyermekkori nevelésen, ahogy Platón is mondja. Megfelelő irányítás szükséges, hogy valóban annak örüljünk, aminek helyes örülni. Ezért jogszerű a fenyítés a nevelés során, hogy kellemetlen érzést váltson ki, amikor helytelenül cselekszünk. Az erény sosem érzéketlen, és így nem is a nyugalom vagy érzelemmentesség azonos vele, hanem „*az erény a kellemes és kellemetlen érzésekkel szemben mindig úgy viselkedik, ahogy a leghelyesebb*” (1104 b27-28).

Végül a 3. fejezetben tisztázásra szorul, hogy más dolog az erényre való képesség elsajátítása során végrehajtott erényes tett, mások útmutatásával gyermekkorban; és más dolog a felnőtt ember erényes tevékenysége. Csak akkor beszélhetünk erényes cselekvésről, 1. ha a cselekvő tudja, hogy mit akar, 2. ha előre **elhatározott szándék**¹⁸ cselekszik, 3. ha állhatatos lelkülettel cselekszik (1105 a30-33).

II. AZ ERKÖLCSII ERÉNYEKET TARTALMAZÓ LÉLEKRÉSZ VIZSGÁLATA (4. fej. 1105 b19-1106 a12)

Arisztotelész bár már előzetesen leírta az erény/kiválóság fogalmát, most részletesen megindokolja, hogy a lelki jelenségek közül miért éppen a lelki alkat nemébe tartozónak tartja.

¹⁸ Az elhatározás vagy szándék (proairesisz) Arisztotelész sajátos fogalma az akarati elem bevezetésére. Ezt a Nikomakhoszi Etikában leginkább a III. és a VI. könyvben elemzi. Definíciója szerint vágyakozó értelem, vagy értelmes vágy (1139 b4-5); a tőlünk függő dolgokra irányuló megfontolt törekvés (1113 a9-10). Az etikában különös módon a cél kitűzése után a végrehajtására alkalmas eszközök kiválasztását jelenti, másutt alapvetően a célra irányul.

Lelki jelenségek szerinte: az érzelem, képesség és a lelki alkat¹⁹.

Azért nem lehet egyfajta érzelem sem az erény/kiválóság, sem a lelki rosszaság: mert /1/ bár az érzelmek is együtt járnak kellemes vagy kellemetlen érzéssel, ám nem határozzák meg a cselekvéseink erkölcsös voltát, /2/ az erénnyel ellentétben nem érheti őket dicséret, /3/ ráadásul az érzelmek előzetes elhatározás (proaireszisz) nélkül támadnak bennünk, /4/ továbbá az érzelmek valamiféle mozgást/változást idéznek elő bennünk, míg az erény vagy a rosszaság nyomán valamiféle állapot jön létre bennünk.

Még könnyebben belátható, hogy miért nem lehet az erény képesség: /1/ a képesség révén vagyunk képesek például az érzelmekre, ám ez még nem jelent sem erkölcsi jót, sem rosszat; illetve nem dicsérhető, /2/ a képesség természettől fogva van meg bennünk, ám erkölcsössé nem születünk²⁰.

Ilyen módon is be kell látnunk, hogy az erény a lelki alkat (jellem) nemébe tartozik: vagyis olyasmi tartós állapota lelkünknek, „aminek folytán az érzelmekkel szemben helyesen vagy helytelenül viselkedünk.” (1105 b25-26).

III. AZ ERKÖLCSI ERÉNYEK MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA: A KÖZÉP ELMÉLETE (5-9. fej. 1106 a12-1109 b26)

A/ Az 5-6. fejezet kérdése, hogy milyen lelki alkat az erény. A fő válasz szerint az erény olyan lelki alkat, mely a hozzánk viszonyított középben áll. Ennek alap gondolatát már a 2. fejezetben kifejtette Arisztotelész, most viszont hozzálát a közép fogalmának részletes elemzéséhez.

/1/ Általánosságban minden kiválóság jót hoz létre. Eddig láttuk, hogy az erényes tettek gyakorlása vezeti el az embert a legfőbb jóhoz, a boldogsághoz: „*az erény olyan lelki alkat, amelynek folytán az ember nemcsak jó lesz, hanem a maga munkáját is jól végzi.*” (1106 a22-24).

/2/ Most azonban járjunk utána, hogy mitől is jó az erény. 1. Minden dologban, ami összefüggő és osztható; vagyis aminek mértéke van, megkülönböztethető a több, kevesebb és az egyenlő fogalma. Az egyenlő az, ami mindkét végtől egyenlő távolságra van, azaz középpont van a túl sok és a túl kevés közt. 2. A jó szakember mindig a közepet tartja szem előtt, mint helyes mértéket, mivel a középhatár a legjobb: se nem sok, se nem kevés. 3. A közép vonatkozhat magára a dologra, mint pl. a számtani közép, ami mindenki számára ugyanaz. De vonatkozhat önmagunkra is, így már nem abszolút fogalom, hanem mindenkinek kicsit más és más lehet. 4. Az önmagunkra vonatkozó közép jelenik meg a táplálék, a testedzés mértékében, de ez vonatkozik egyéni cselekvéseinkre és érzelmeinkre is; ezért ez lesz az erkölcsi erények helyes mértéke. 5. A közép így az egyetlen jó mérték, a rossz hozzá képest határtalanul nagy lehet mind a túlzás, mind a hiány irányában.

/3/ A pontosított definíció szerint: „*Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarati elhatározásra vonatkozik, abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg.*” (1106 b36-1107 a2) Arisztotelész ehhez még gyorsan hozzáteszi, hogy mindez nem áll ellentétben azzal a ténnyel, hogy az erkölcsi erény a legjobb cselekedet, ám természete és definíciója szerint közép mérték és nem valami felső érték.

/4/ A 6. fejezet hátralevő részében még arra figyelmeztet Arisztotelész, hogy ne tévesszen meg bennünket a cselekvések és érzelmek elnevezése. Előfordul ugyanis, hogy eleve más neve van a helyes közép mérték szerinti cselekvésnek és a rossznak, ám attól, hogy egy cselekvésnek saját neve van még nem kell azt gondolnunk, hogy neki is van túlzott, hiányos és

¹⁹ Ezeket nyilván az értelem nélküli lélek rész engedelmes, vagy később vágyakozónak nevezett feléhez sorolja.

²⁰ Bár a későbbiekben kiderül majd, hogy születnek velünk bizonyos természet adta erények, de ezek nem azonosak a felnőtt emberben tudatosuló általános értelemben vett erényességgel.

helyes mértéke, pl. nincs helyes változata a káröröm, irigység, szemérmertlenség típusú érzelmekeknek, illetve cselekvéseknek.

B/ A 7. fejezetben Arisztotelész hozzálát az erkölcsi erények egyes eseteinek a vizsgálatához²¹. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: a félelem érzésével szemben a középhatáron a bátorság áll, a túlzást vakmerőségnek, a hiányt pedig gyávaságnak szoktuk nevezni. Az anyagiak adományozása tekintetében középütt áll a nemes lelkű adakozás, túlzás a tékozlás, és hiány a fősვნység.

C/ Befejezésül a 8-9. fejezetben Arisztotelész arra keresi a választ, hogy hogyan lehet a gyakorlatban megkülönböztetnünk a közép mértéket.

1. Három állapot adott: kettő rossz, a túlzás és a hiány; és egy kiváló, a középütt álló, az erény.

2. A végletek egymással és a középüttel is ellentétesek.

3. Ám a középhatár nyilván túlzás a hiányosság felől nézve és hiányosság a túlzás felől.

4. A legnagyobb ellentét pedig a két véglet között van.

5. Hogy bizonyos esetekben valamelyik végletet a középütt közelebb állónak érezzük, ennek két oka lehet: /1/ vagy a dolog természete ilyen, ahogy pl. a vakmerőség inkább a bátorsághoz hasonlít semmint a gyávasághoz; /2/ vagy a mi természetünk hajlik jobban valamelyik véglet felé, ahogy pl. a gyönyör általában mindenkinek vonzó, ezért inkább hajlunk a mértékletességre, semmint a mértékletetességre.

6. Hibázni sokféleképpen lehet; erkölcsösnek lenni, azaz a középhatárt eltalálni azonban nehéz dolog. /1/ Ahhoz, hogy a közepet megtaláljuk, előbb a végletek felé kell elhajlanunk. /2/ Először a nagyobbik ellentétől kell magunkat távol tartanunk, ez könnyebb. /3/ Utána figyelmünket arra kell fordítanunk, hogy természetünk miatt merre hajlanánk szívesebb, ezt megtagadni nehezebb: „*De mindenekelőtt őrizkedjünk a kellemes érzéstől és a gyönyörtől, mert rendszerint ebben nem tudunk megvesztegethetetlen bírák lenni.*” (1109 b7-9). /4/ A végső elbírálása annak, hogy egy másik ember magatartása mennyire tér el a hozzá viszonyított középüttől, és milyen fokú dorgálást vagy dicséretet érdemel, ez nem észokok kérdése, hanem minden egyes esetben más és más, mivel egyedi észrevevés tárgya.

VI. KÖNYV: az észbeli erények vizsgálata

I. AZ ÉSZBELI ERÉNYEK KAPCSOLATA A CSELEKVÉSSEL

(1-2. fejj. 1138 b13-1139 b13)

Miután az 1. fejezetben Arisztotelész lezártnak tekinti a III-V. könyv tárgyalását az erkölcsi erényekről és az igazságosságról, visszatér a II. könyv tárgyához; szükségesnek látja a középhatár további vizsgálatát. Eddig ugyanis annyit állapított meg, hogy az erkölcsi erények mindig a közepet választják, sosem a túlzást vagy a hiányt. Ebben a választásban pedig a közép a helyes szabálynak felel meg.

Ámde ez túl általános. Meg kell vizsgálnunk, hogy mi a helyes szabály (orthosz logosz). A fentebb idézett 1106 b36-1106 a2-ben ugyan már előre vetíti, hogy az okos ember által meghatározott szabályról van szó. Azt hogy az okosság az értelmes lélek rész erénye, azaz észbeli erény, ezt már az I. könyv végén kijelentette (13. fejj.). Most azonban úgy indítja a VI. könyv vizsgálatát, mintha teljesen előlről kezdené mérlegelni, hogy /1/ miért is van szükség az erény teljes körű vizsgálatához az értelmes lélek rész vizsgálatára. Majd /2/ az értelmes lélek rész működését teljes egészében igyekszik feltárni a célból, hogy meghatározhassa az erényeit. Ugyanígy tett a II. könyvben az erkölcsi erény meghatározásánál: előbb megvizsgálta az összes szóba jövő lelki jelenséget, mely az értelem nélküli lélek rész engedelmessé feléhez kapcsolódik (4. fejj.).

²¹ Ezek összefoglaló táblázatát érdemes megtekinteni Sir David Ross: Arisztotelész c. könyvében (Osiris Kiadó Bp., 1996; 262.old.)

Az etika nem lehetne teljes az észbeli erények vizsgálata nélkül, mert ezek is kapcsolódnak valamiképpen az emberi cselekvésekhez. Az észbeli erények, vagyis a lélek értelmes részének kiválósága persze nem közvetlen kapcsolatban áll a cselekvéseinkkel, hanem az erkölcsi erényeken keresztül hat a cselekvéseinkre.

Ennek elemzésére a 2. fejezetben kerül sor a következő gondolatmenet alapján:

1. Arisztotelész leszögezi, hogy az értelmes lélekrésznek két fele van; melyek tárgyukban és a neki megfelelő megismerő képességben különböznek. Azon létezőket, melyeknek legfőbb okai sosem változnak, a **tudományos**²² rész képes megismerni. Azon létezőket, melyek más-képp is lehetnek, mint ahogy vannak, a **mérlegelő**²³ rész képes megismerni. Így a jelen feladat: megállapítani, „*hogyan két rész mindegyikének melyik a legkövetesebb alkata: ez lesz mindegyiküknek az erénye is;*” (1139 a15-16).

2. Az erényt a munka alapján ítéljük meg. Az értelmes lélekrész munkája általában az igazság megismerése (a jó gondolkodás egybeesik az igazsággal, a rossz a tévességgel).

3. A tudományos rész munkája ezen nem is terjed túl: feladata az igazság szemlélése.

4. Azonban az észnek valahogy jelen kell lennie a cselekvésekre vonatkozó döntéseinkben. Az érzékelés nem lehet cselekvéseink kiindulópontja, ahogy az állatok sem „cselekszenek” emberi módon. A kívánság/vágy pedig képes helyes cselekvésekre irányulni, ám nem képes megfontolni a cselekvés helyességét. Így a világos, hogy a mérlegelő rész munkája a cselekvésekre vonatkozó igazság megfontolása.

5. Ugyanakkor persze az értelmes lélekrész munkája, a gondolkodás, maga nyilván nem mozgat semmit, pontosabban nem maga cselekszik, hanem csak irányítja a vágyat a cselekvés helyes céljára. Így a helyes cselekvés a vágyakozó lélekrész és a mérlegelő lélekrész együttműködésének függvénye.

6. Tehát ahhoz, hogy helyesen cselekedjünk, egybe kell esnie annak, amit a kívánság akar, és annak, amit a gondolkodás helyesnek tart. E kapcsolatot fejezi ki az arisztotelészi **elhatározás** (proaireszisz) fogalma, mint „*kívánó ész, vagy gondolkodó kívánság*”(1139 b4-5). Az elhatározás azért áll középpontban, mert az ő kezdete a törekvés/vágy és a célra irányuló gondolkodás. Azaz nincs elhatározás mérlegelés és vágy nélkül. Annál is inkább így van ez, hiszen az elhatározás tárgya nem lehet olyasmi, ami már megtörtént, csak ami még előttünk áll.

II. AZ ÉSZBELI ERÉNYEKET TARTALMAZÓ LÉLEKRÉSZ VIZSGÁLATA

(3-7. fejelet. 1139 b13-1141 b8)

A 3. fejezet elején Arisztotelész felszólít bennünket, hogy kezdjük előlről a vizsgálódást. Vagyis nézzük meg közelebbről az értelmes lélekrészt, hogy meg tudjuk határozni az erényeit.

Szerinte az értelmes lélekrésznek öt olyan megnyilvánulása van, mely képes az igazságot megállapítani: a mesterség, a tudomány, az okosság, a bölcsesség és az ész. Így hozzálát ezek részletes elemzéséhez a tárgy és a neki megfelelő megismerő tevékenység tekintetében²⁴.

1. A **tudomány**²⁵ tárgya a szükségszerűen létező, vagyis örök, változatlan. A tudomány egyúttal tanítható/tanulható ismeret. Jellegét tekintve bizonyításra alapozott lelki alkat (1139 b31-32), melynek feladata a kiinduló elvekből (arkhékból) levonható következtetések ismerete.

2. A **mesterség**²⁶ tárgya a változó dolgok, és feladata velük a létrehozás. Jellege így igaz gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat (1140 a9-10).

²² „Tudományos” itt görögül episztémonikon, azaz a tudás megszerzésére képes.

²³ „Mérlegelő” vagy „megfontoló” itt görögül logisztikon, azaz gondolkodó, számoló.

²⁴ Azt hogy a tárgynak és a megismerés típusának hasonlósága ill. belső rokonsága kell hogy legyen, már korábban megállapította (ld. 2. fejelet. 1139 a10-11).

²⁵ Tudomány itt görögül episztémé; azaz tudás, ismeret.

²⁶ Mesterség itt görögül tekhné; azaz ügyesség, jártasság, kézművesség.

3. Az **okosság**²⁷ tárgyai szintén a változó dolgok, ám feladata velük más, mint a mesterségé. Az okosság tárgya a cselekvés. Jellegét tekintve gondolkodással párosult cselekvő és igaz lelki alkat (1140 b4-5).

A közgondolkodás szerint az az okos ember, aki képes jól megfontolni, hogy mi a jó és a hasznos neki. Tehát az okosság szükségszerűen sikeres, pontosabban szükségszerűen párosul igaz gondolkodással. Így nincs rossz változata, hiszen az nem okos, aki elvétí a cselekvés célját, mert hagyja, hogy a fájdalom vagy a gyönyör érzése meghamisítsa az ítéletét. Tehát míg az előbbi kettő észbeli lelki alkatnak lehet kiválósága és rosszasa is, addig az okosság maga a kiválóság, azaz ő egy erény. Az is nyilvánvaló, hogy a cselekvésekhez közvetlenül kapcsolódó értelmes lélek rész erénye, vagyis a mérlegelő vagy vélekedő részé.

4. Az **ész**²⁸ tárgyai változatlan dolgok, mégpedig nem akármilyenek, hanem azok az alapelvek (arkhék), melyeken éppen a tudomány bizonyításai alapulnak. A tudomány azonban nem az alapelveket vizsgálja, mivel azokat nem lehet bizonyítani. Így ezek egy másik értelmes megnyilvánulás tárgyai kell hogy legyenek. Az ész azonban nyilván nem erény, hanem képesség.

5. A sor végére maradt a **bölcsesség**²⁹. Ennek tárgyai ismét a változatlan dolgok. Ám megint másképp, mint az ész vagy a tudomány esetén. A bölcsesség ésszel párosult tudományos megismerés (1141 a16-17), mely nemcsak következtetni tud a kiinduló elvekből (arkhéból), hanem azt is tudja, hogy mi az igazság az alapelvek (arkhék) tekintetében. Így világos, hogy a bölcsesség erény, mégpedig a tudományos megismerés legkiválóbb, legtökéletesebb formája. Különbsége a másik észbeli erénytől, az okosságtól, hamar megállapítható. Amíg az okosság egyénre szabott előrelátó képesség, az egyén konkrét élethelyzeteiben, problémáiban; addig a bölcsesség egy általános, egyetemes érvényű tárgygyal bír, mely mindenkinek azonos.

Ezért nem lehetne az okosságot értékesebbnek tartani a bölcseségnél. Viszont a bölcs nem foglalja magában az okosat a közfelfogás szerint, mert a Thalész vagy Anaxagorász típusú bölcsnek tudása nem a saját javukra, sőt nem is feltétlenül emberi javakra irányult.

III. AZ ÉSZBELI ERÉNYEK MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA (8-13. fej. 1141 b8-1145 a11)

A/ AZ OKOSSÁG ELEMZÉSE A KÖZFELFOGÁS MÓDJÁRA, ÉS ARISZTOTELÉSZ SZERINT (8-9. fej. 1141 b8-1142)

Megfigyelhettük, hogy az értelmes lélek rész vizsgálatánál Arisztotelész többször is hivatkozott a közvélemény saját nézetét megerősítő vélekedéseire. A továbbiakban azonban finomítani igyekszik az okosság fogalmát, hogy jobban tisztázhassa a bölcsességgel való kapcsolatát. Így most igyekszik elhatárolni saját elemzését a közkeletű nézetektől.

Az okosság erénye: /1/ a közfelfogással egyező módon emberi dolgokra vonatkozik, hiszen olyan dolgok helyes megfontolása a fő feladata, melyek a cselekvés által elérhető jó végcélra irányulnak. Azonban emberi dolgokra vonatkozó helyes megfontolásról általános értelemben is beszélhetünk: azaz helyes megfontolásra általában képes embernek azt tartjuk, aki mérlegeléssel mindig képes eltalálni a legnagyobb jót. Persze ehhez neki nyilván nem elég csak egyetemes ismeretekkel bírnia, hanem az egyedi eseteket is ismernie kell.

/2/ Ezért a közvélekedés szerint az ún. tapasztalt emberek, még ha talán semmilyen elméleti tudásuk sincs, akkor is ügyesebbek lehetnek az egyes esetek megítélésében annál, akinek csak egyetemes ismerete van. Okosságnak ezért elsősorban az egyes cselekvő személyre vonatkozó tapasztaltságot szokás tartani. Ugyanakkor az okosság általános értelemben vett formájára is szükségünk van. Hiába vélekednek úgy az emberek, hogy az államkormányzás területén csak azok foglalkoznak politikával, akik közvetlenül cselekszenek: pl. népgyűléseken vesznek

²⁷ Okosság itt görögül phronészisz; azaz vélemény, nézet, megfontolt viselkedés.

²⁸ Ész itt görögül nousz; azaz ész, értelem, szellem.

²⁹ Bölcsesség itt görögül szophia; azaz értelmesség, éleselméjűség, tudomány.

részt. Valójában a vezető ágazat az államtudományban is az általános érvényességű okosság: pl. a törvényhozó tevékenysége.

/3/ Az is igaz, hogy az emberek azt tartják leginkább okosnak, aki a maga javát képes felismerni, és aszerint cselekszik. Világos, hogy az egyes esetekre vonatkozó ismereteket csak a tapasztalat által lehet megszerezni. Ezért okos fiatalon nem lehet az ember, míg pl. a matematika tudományát fiatalon is megismerheti. Az ilyen tapasztaltság értelemben vett okosság ugyanis csak a végső egyedi esetekre vonatkozik; vagyis a végrehajtó cselekvésekre, melyeket nem ragadhat meg tudomány, csak az észlelés.

Azonban hogyan is tudna az ember mindig a maga javáról dönteni, ha nincs tisztában a házvezetés (gazdaság) és az államtudomány tényeivel? A megfontolás hibája nemcsak az egyedi esetet illetően jelenhet meg, hanem az egyetemes elveket illetően is. Így a megfontolás a tapasztalat mellett észhasználatot is kell hogy jelentsen. Az ész ugyan látszatra teljesen ellentétes az okossággal, mint a végső dolgok észlelésével. Az ész alapvetően az első, kiinduló tételek (arkhé) vizsgálatának tartjuk, és nem a végső egyedi esetek vizsgálatának. Ám az észnek jelen kell lennie a végső, egyedi dolgok megértésében is, ahogy pl. a matematika tudományában is így azonosítjuk, hogy egy egyedi alakzat megfelel pl. a háromszög általános ismérveinek. Vagyis az egyedi dolgok észlelésében a tapasztalat együttműködik az ésszel.

Ezek után a 10. fejezetben felmerül a kérdés, hogy egyáltalán mit nevezünk jó megfontolásnak.

B/ A VÉGSŐ EGYEDI JELENSÉGEKET VIZSGÁLÓ LELKI ALKATOK ÖSSZEVETÉSE (10-12. fejezet. 1142 a31-1143 b14)

Arisztotelész a 10. fejezettől kiterjeszti a vizsgálódást az okosság mellett jelenlevő olyan lelki alkatokra, melyek szintén a végső, egyedi dolgokra vonatkoznak.

1. A 10. fejezetben abból indul ki, hogy az okosságot alapvetően jó megfontolásnak tartottuk (legalábbis a megfontoló, mérlegelő, avagy vélekedő lélek rész érényének fogadtuk el, illetve a közvélekedés szerint az okos ember jól fontolja meg azt, ami neki hasznos), ám nem vizsgáltuk még, hogy mi is a **megfontolás**³⁰.

A megfontolás se tudomány, se vélekedés, se helyes érzék nem lehet. Mivel az érzék eleve okoskodás nélkül és gyorsan működik; a tudományt tudjuk, így már nem kutatjuk; a vélemény pedig már szintén kijelentés, azaz végeredmény és nem gondolkodás.

Legalább ennyire problémás a helyesség kritériuma is, mert ez is sok értelemben használható. Ugyanis a fegyelmezetlen és rosszlelkű ember is a maga szempontjából, ti. a maga céljainak elérésére helyesen dönt, amikor általános értelemben rossz (erkölcstelen) eredményre jut.

Tehát „*a megfontolásnak csak azt a helyességét nevezhetjük jó megfontolásnak, ami jót eredményez.*” (1142 b21-22). De még ez is kevés, mivel véletlenül, hamis következtetéssel is lehet jó eredményre jutni; és az sem mindegy, hogy valaki lassan vagy gyorsan jut el a jó eredményre. Tehát a megfontolás helyességének egyaránt jelen kell lennie a cél, a mód és az idő tekintetében (erkölcsös cél, megfelelő logikával, rövid idő alatt).

Továbbá jó megfontolást kétféle célra lehet tenni: feltétlen értelemben³¹ (haplós), vagy meghatározott, sajátos természetű célra (1142 b28-31). Ez a megkülönböztetés a későbbiekben még lényeges lesz Arisztotelész elméletéhez. Végeredményben mindkettőben a jó megfontolás annak helyessége, hogy mi vezet el a célunkhoz, ám nem mindegy, hogy a cél feltétlen, általános érvényű; vagy konkrét, meghatározott, egyedi.

2. A 11-12. fejezetben oda jutunk, hogy nemcsak az okosság tartható jó megfontolásnak, hanem hasonlóképpen az értelmesség, a megértő gondolkodás és még az ész is. Az egészen

³⁰ A megfontolást Arisztotelész leggyakrabban a bouleuo – fontolgat, tanácskozik, kieszel jelentésű ige alakjaival fejezi ki; továbbá a jó megfontolás itt főnév görögül: euboulia – jó tanács, okosság.

³¹ A feltétlen értelemben görögül úgy hangzik haplós; egyszerűen, minősítés, korlátozás nélkül. Gyakori szakki-fejezés Arisztotelésznél.

nyilvánvaló, hogy a köznyelvben ugyanaz a személy mondható eszesnek, okosnak, megértőnek és értelmesnek, aki helyes ítéletet tud mondani a végrehajtandó cselekvésről, mint végső egyedi dolgról.

Finomabb különbségük kifejtése során Arisztotelész megállapítja, hogy az értelmesség és a jó felfogás bár ugyanazon dolgokra vonatkozik, mint az okosság, ám mégsem azonos vele teljesen. Ugyanis az értelmesség csak ítéletet mond, az okosság azonban rendelkezik (a cselekvésre vonatkozik). Így az értelmesség leginkább olyan dolgokat ítél meg, amit valaki más beszél ezekről.

A megértő gondolkodás is rokon velük, ám ez főként a méltányosság helyes megítélését jelenti, és voltaképpen együttérzésnek lehet tekinteni. Így végeredményben az értelmesség és a megértés is kapcsolatban állnak a végrehajtandó cselekvésekkel, csak legfeljebb más személy vonatkozásában.

Az ész pedig kétféleképpen is végső dolgokra vonatkozik, mint az igazat megragadó helyes ítélet. Egyrészt, ahogy már láttuk, a bizonyítások alapját képező első, változatlan dolgokat képes megítélni (az arkhékat, melyeket nem lehet bizonyítani), vagyis a következtetés kezdő tételét. Ebben a vonatkozásában nyilván nem rokona az okosságnak. Másrészt viszont ész kell ahhoz is, hogy megítéljük a cselekvésben levő végső dolgokat, azokat, amik a következtetés altételei. Az ész kell tehát mind a bizonyítás forrásának a felismeréséhez, mind az eredményének vagy következményének az észleléséhez. Ilyen értelemben az észet éppúgy a tapasztalat teszi élessé, mint az értelmességet, a megértő gondolkodást vagy az okosságot. Az ész a lélek „szeme” (vö. 1143 b14).

C/ AZ OKOSSÁG ÉS A BÖLCSESSÉG ERÉNYÉNEK MŰKÖDÉSE

(13. fej. 1143 b14- 1145 a11)

Voltaképpen most érkezünk el az arisztotelészi etika lényegéhez; annak megértéséhez, hogy mi kapcsolja össze a cselekvéseket, az erkölcsi erényeket, és az észbeli erények két szintjét, az okosságot és a bölcsességet. Vagy másképpen szólva, hogy hogyan függ össze a jó cselekvések gyakorlati megtétele; a jó cselekvések mint változó dolgok ismerete; és a legfőbb, lényegi, örök, változatlan jó ismerete.

Arisztotelész szokásához híven nem lát hozzá rögtön saját elméletének kifejtéséhez, hanem előbb megmutatja a közvélekedés hibáit. A közgondolkodás szerint bizony könnyedén el lehetne vetni a Nikomakhoszi Etika eddigi fejtegetéseit. Azonban a közgondolkodás szokás szerint ellentmondásokba keveredik:

1. Kijelenthetnénk, hogy a bölcsesség nem foglalkozik a változó dolgokkal, így egyáltalán nem foglalkozik olyasmivel, ami az embert boldoggá teheti.
2. Az okosság ilyen dolgokkal foglalkozik, tehát a közgondolkodás előtt úgy tűnhet, hogy a legfőbb jó eléréséhez elég okosnak lenni. Ám a jó ismerete önmagában nem tesz alkalmassá senkit a jó cselekvésre. Ugyanígy ahhoz, hogy egészségesek legyünk nem elég, sőt nem is kell orvostudományt tanulnunk. Tehát a helyes cselekvés inkább az erkölcsi erényekhez lenne köthető, semmint az észbeliekhez.
3. Ráadásul még ha sikerülne is igazolni, hogy az okosság mint észbeli erény hozza létre a boldogságot, akkor magasabb rendűnek címeznénk, mint a bölcsességet; holott a meghatározás szerint a bölcsesség foglalkozik a magasabb rendű dolgokkal.

Arisztotelész a következő vázlat szerint lát hozzá a válaszhoz:

1. Igazolnia kell, hogy az okosság és a bölcsesség mindketten létrehozhatnak valamit (1144 a1-től). Az okosság nyilván az erkölcsi erényekért felelős, ám végül (1145 a6-tól) megtudjuk, hogy ő alapozza meg a bölcsességet is. A boldogság létrehozója azonban mégis a bölcsesség. Arisztotelész szerint a közgondolkodás tévedése abban áll, hogy a boldogságot a bölcsesség

nem úgy hozza létre, mint az orvostudomány az egészséget; hanem mint az egészség az egészséget. Vagyis mint a teljes erény egy része, a bölcsesség teszi teljessé a boldogságot.

2. Az okosság és az erkölcsi erény nincsenek meg egymás nélkül (1144 a6-tól). Ugyanis: „az erény helyesen kitűzi a célt, az okosság pedig megadja a célravezető eszközöket.” (1144 a7-9³²). Azt is mondhatná Arisztotelész, hogy az erényes cselekvés elmélete és gyakorlata szorosan összekapcsolódnak.

Világos, hogy a bizonyítás súlya itt a VI. könyvben az okosság és az erkölcsi erények viszonyán van, vagyis azon, hogy hogyan működnek együtt a helyes cselekvések létrehozásában (1144 a7-1145 a6).

/1/ Abból indul ki, hogy helyesen cselekedni nemcsak magáért a cselekvés helyességéért lehet. Van aki a helyeset tudatlanul, vagy valójában akarata ellenére a törvény parancsára teszi; és ettől a cselekvőtől lényegében különbözik az, aki helyes lelki alkatából, vagyis az erénynek megfelelő helyes elhatározásból cselekszik jól. Arisztotelész tehát a közfelfogáshoz képest finomítja a helyes cselekvés fogalmát.

/2/ Ne feledjük el, hogy a Nikomakhoszi Etika korábbi fejezeteiben már utalt az erkölcsi erény és az okosság viszonyára. Kijelentette, hogy az erkölcsi erény lelki alkat (hexisz), mely a helyes elhatározásra irányul mint a helyes cselekvés kiindulópontjára; és csak azért helyes, mert megfelel az okosság által felállított szabálynak (vö. 1106 b36-1107 a2).

Az okosságról pedig megállapította, hogy ez az értelmes lélekrészhez tartozik; pontosabban gondolkodással párosult cselekvő és igaz lelki alkat (1140 b4-5).

Sőt már azt is jelezte, hogy az ész nem áll távol a cselekvésektől; hiszen az ő munkája felismerni a jót az egyes végső esetekben is (1143 a 35-1143 b5).

Ugyanakkor korábban már azt is megállapította, hogy a jó megfontolása kétféle lehet: vagy meghatározott, sajátos természetű célra irányul, vagy feltétlen értelmű (haplós, 1142 b 28-31).

/3/ Mindezek után nem meglepő, ha elismeri az ész szerepét a helyes cselekvés megítélésében, ám elválasztja az egyes, konkrét esetekben helyesen cselekvőt az általánostól, vagyis a feltétel nélkül mindig helyesen cselekvőtől. Ezért tisztázni kell saját fogalmainak különbségét a közfelfogástól.

Arisztotelész állítása szerint az erény és az okosság kölcsönösen meghatározzák egymást, azaz együtt járnak. Világosabban fogalmazva: az erkölcsös jellem és az észbeli kiválóság kölcsönösen feltételezik egymást.

Az indoklás Arisztotelész cselekvés illetve elhatározás elméletén alapul. A cselekvések kiindulópontját jelentő elhatározás kettős. Ahhoz, hogy helyesen, erkölcsösen cselekedjünk egyrészt a célról kell helyesen dönteni, másrészt a cél megvalósítását szolgáló eszközökről. A célt az erkölcsi erény jelöli ki (bátor legyek, igazságos legyek stb.). Az eszközöket, vagyis a cél érdekében végrehajtandó tetteket az értelem gondolja végig. Ezáltal valósul meg az értelem nélküli, de az értelemnek engedelmes vágyakozó vagy kívánó lélekrész kapcsolata az értelmes lélekrész mérlegelő, megfontoló, vélekedő felével. A végrehajtott cselekvések sikere érdekében ez a két lélekrész együttműködik az elhatározásban, ezért nevezete korábban az elhatározást kívánó észnek, vagy vágyakozó kívánságnak Arisztotelész.

Ezért jelentheti ki, hogy Szókratésznek nincs igaza abban, hogy az erény azonos lenne az észszerű szabállyal (mint egy tanult ismerettel). Az erkölcsi erény nem azonos az észbeli erénnyel, hanem együtt jár vele.

Másrészt ezért fontos neki a közfelfogás vizsgálata. Arisztotelész az erényt igazi, feltétel nélküli értelemben (haplós) vizsgálja és nem a közfelfogás módjára. Igaz ugyan, hogy az eré-

³² Ezt a fajta érvelést a szakirodalom praktikus szillogizmusnak nevezi: A-t kell megtenni, mert A eszköze B-nek, és B a cél, ahol mind A, mind B létrejötté kontingens (esetleges). (Sir David Ross: Arisztotelész, Osiris K. 1996, 278.old.)

nyek az egyes, konkrét cselekvésekben mutatkoznak meg, ám a feltétlenül, a szó igazi értelmében erényes ember mindig, azaz feltétel nélkül erényesen cselekszik.

A közvélekedés azonban már azt a cselekvőt is erényesnek tartja, aki bizonyos esetekben viselkedik helyesen. Egyrészt semmi akadálya, hogy az egyes, végső esetekben erényesnek tűnjön az is, aki teljesen tudatlanul cselekszik. Előfordul, hogy természet adta erényeink vannak, melyek az ész működése nélkül is helyesen jelölik ki a célt és az eszközöket. Lehet ilyen az értelem nélküli állatban, és a tudatlan/tanulatlan gyermekben is.

Másrészt az is előfordulhat, hogy valaki a helyes célt ésszerűen jelöli ki, ám nem jellembeli kiválósága miatt, hanem megszokásból, vagy akár félelemből cselekszik. Észbeli képessége nyilván van a nem erkölcsös jellemű embernek is; így képes a helyes célhoz, helyes eszközöket találni, akkor is, ha a célt nem kiváló jelleme diktálta neki. Az ilyen köznapis helyes gondolkodási képességet inkább **ügyességnek** kellene neveznünk; ha pedig rossz, erkölcstelen célhoz talál megfelelő, ésszerű eszközöket, akkor **agyafúrtság**nak érdemes neveznünk.

Az okosság azonban az ész olyan kiválósága, mely mindig és feltétel nélkül erényes jellem által kijelölt célhoz kapcsolódik. És fordítva: az erényes jellem által kijelölt célokat mindig és feltétel nélkül csak az ész erénye, az okosság képes helyes eszközökkel ellátni.

3. Miután igazolta az okosság és az erkölcsi erények kapcsolatát, a VI. könyv végén röviden megállapítja az okosság és a bölcsesség viszonyát (1145 a6-tól). Az okosság az értelmes lélek rész alsóbb szintjének erénye, a bölcsesség a magasabb, jobbik szint – a teoretikus/tudományos gondolkodás erénye, melynek tárgyai az örök, változatlan dolgok. Viszonyuk ezért az okosság alárendelt szerepét diktálja, oly módon, hogy az okosság „arra ügyel, hogy kifejlődjék” a bölcsesség. Tehát az ő érdekében, vagy az ő szolgálatában parancsol az értelem nélküli lélek résznek. Részletes bizonyítás helyett itt most egy analógiát kapunk: az okosság úgy szolgálja a bölcsesség létrejöttét, mint az orvostudomány az egészséget. Hasonlóképpen nem lehet fölöttese a bölcsességnek, mint ahogy az orvostudomány sem uralkodik az egészségen, és ahogy az államtudomány sem uralkodik az isteneken, csak intézkedik a szolgálatukban.

A VI. könyv végére érve úgy összegezzük Arisztotelész tanítását, hogy **minden ember³³ annak a lehetőségével születik, hogy erkölcsös jelleművé és gyakorlatiasan okossá váljon. Ehhez két dolgot kell tennie gyermekkorától: 1. megfelelő szokásokat kell hogy nevelői kialakítsanak benne, 2. egyúttal el kell érnie a gyakorlati okosság szintjét. E kettő pedig nem egymás után jön létre az emberben, hanem csak párhuzamosan, együtt képesek fejlődni.**

Az pedig vélhetően további, felnőtt kori választás kérdése, hogy valaki nem elégszik meg az okosság szintjével, hanem továbblép a bölcsesség gyakorlása felé.

FOGALOMTÁR:

Arkhé

Boldogság

Bölcsesség

Elhatározás

Elméleti/gyakorlati

Erény

Erkölc

Etika

Értelmes lélek rész

³³ Arisztotelész saját korában az etika tanítása nem értendő minden emberre, csak a szabad férfiakra.

Értelem nélküli lélekrész
Ész
Feltétlen értelemben vett
Gyakorlati ész
Hedonista
Ideatan
Indukció
Intellektualista etika
Jellem
Jó/javak
Képesség
Kontingencia
Közép
Lelki alkat
Mesterség
Mesterség-analógia
Mérlegelő lélekrész
Okosság
Politika
Praktikus
Szokás
Szükségszerű
Tápláló lélekrész
Teoretikus
Természettől fogva
Tevékenység
Tradicionális görög erények
Tudomány
Tudományos ész
Tényleges
Vágyakozó lélekrész
Végcél